

Pap Balázs

Batizi-versek a Régi Magyar Költők Tárában¹

A facsimile kiadásban² is hozzáférhető *Hoffgreff-énekeskönyv* históriás énekanyagának minden darabjához készült kritikai kiadás, melyek a *Régi Magyar Költők Tára* 16. századi sorozatának köteteiben jelentek meg. Az e kötetből is ismert versek legtöbbször 15 vers (Batizi András, Farkas András, Fekete Imre, Kákonyi Péter, Biai Gáspár, Csikei István, Székely Balázs és Székéshárosi Horvát András históriái) a második kötetben,³ 5 vers (Dézsi András, Sztárai Mihály szövegei) az ötödik kötetben⁴ jelentek meg, emellett a hatodik kötetben a szerzőkhöz nem kapcsolható versek is helyet kaptak, melyek közül nem egynek a *Hoffgreff-énekeskönyv* unikum forrása.⁵

A kritikai kiadások szellemiségének és előírásainak megfelelően a 16. századi verseket elsősorban szerzőik szerint elrendező RMKT-sorozat a nem egységesen, sőt többnyire számos forrásban fennmaradó szerzői életművek, életműrészek közlésekor minden egyes tétel esetében külön határozza meg azt a forrást, mely alapján a kritikai kiadás főszövegét elkészíti. Az RMKT 2. Batizi-anyagához (15+1 költemény) több 16. századi nyomtatvány is szolgáltat főszöveget. Batizi lírai művei esetében Szilády választásait kritikával illetni merőben sportszerűtlen cselekedet lenne, hiszen az általa gondozott RMKT-kötet kiadása (1880) után számos, e kiadást is érintő forrás is előkerült. Ilyen az 1892-ben Hellebrant Árpád által megjelent szövegkritikai szempontok alapján is fontos 1566-os váradi (RMNy 222), valamint az 1569-es debreceni kiadás (RMNy 264), melyekről természetesen Sziládynak is volt tudomása, olyannyira, hogy utóbbinak álfacsimile kiadását⁶ ő maga rendezte sajtó alá; és az 1560-as Huszár Gál-féle, mindeztidáig legkorábbiként ismert gyülekezeti énekeskönyv (RMNy 160); melyet jóval Szilády halála után fedezett föl Borsa Gedeon.

1 A szerző a tanulmány elkészítése idején az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatásában részesült. A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-4. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

2 *Hoffgreff-énekeskönyv, Kolozsvár, 1554–1555*, kiad. VARJAS Béla, tan. TARNÓC Márton, Bp., Akadémiai, 1966 (Bibliotheca Hungarica Antiqua VII.).

3 *Régi Magyar Költők Tára, Második kötet, XVI. századbeli magyar költők művei, 1527–1546*, kiad. SZILÁDY Áron, Bp., Akadémiai, 1880.

4 *Régi Magyar Költők Tára, Ötödik kötet, Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 154?–1560*, kiad. SZILÁDY Áron, Bp., Akadémiai, 1886.

5 *Régi Magyar Költők Tára, Hatodik kötet, Szegedi Kis István, Sziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máday Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Töke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs. Névtelenek, 1545–1559*, kiad. SZILÁDY Áron, Bp., Akadémiai, 1896.

6 *Szegedi Gergely énekes könyve 1569-ből: Szilády Áron tanulmányával Szegedi Gergelyről s énekes könyvéről*, kiad. SZILÁDY Áron, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1893.

Az epikus alkotások a ránk maradt Batizi-életmű harmadát teszik ki, és forrásaik száma a lírai alkotások forrásai harmadánál is kevesebb. A *Hoffgreff-énekeskönyv* az eminens Batizi szöveghordozó: a szerző minden epikus (5 db) alkotását tartalmazza. A Bornemisza-féle *Énekek három rendbe* négy ilyen alkotását őrizte meg. Némely szöveg önálló nyomtatványként is terjedt, és négy kéziratoss gyűjtemény egyaránt tartalmaz Batizi-históriát: a *Lipcsei-kódex*, a *Lugossy-kódex*, a *Mihály deák kódexe*, valamint a *Kádár-énekeskönyv*.

Szilády Áron a szövegek kiadásánál a két nyomtatott gyűjteményes forrást tekinteni textológiaiul értékes szöveghordozónak és az általuk hozott változatok különbségeit a versek többsége esetében nem gondolja számottevőnek. Az *Az istenfélő Zsuzsanna históriája / Zsuzsanna históriája* jegyzeteiben erről így nyilatkozik: „[a] különböző szövegek összevetéséből kitűnik, hogy azon egyes szavakbeli eltérések, melyek a Hofgref-féle kiadás és a későbbiek közt mutatkoznak, vagy oly lényegtelen szórakásbeli változtatások, vagy elvetendő, mert szövegrontó újítások vagy épen tévesztések és hibák, miknek az eredeti szöveg helyreállítására nézve semmi értékök sincs. Ugyanazért e helyen az elég correct Hofgref-féle szöveg mellett egyszerűen mellőzendők voltak.”⁷ Az idézet nem mentes hibás textológiai meglátásoktól, előítéletektől és önellentmondásoktól, mindazonáltal a sommás passzus minden körülményeskedéstől tartózkodva jelöli ki a *Hoffgreff-énekeskönyv* helyét a Batizi-epika forrásai között: ez lesz a legjobb szöveghordozó, s leginkább azért, mert ez a legkorábbi hozzáférhető forrás.

E mellett azonban a Batizi-szövegek kiadásakor nehéz mindvégig kitartani. A *Meglőtt és megleendő dolgoknak teremtéstül fogva mind az ítéletig való história* (RPHA 0124) című versnél ugyanis sajátos helyzet áll elő: a *Hoffgreff-énekeskönyv* a históriát két darabban, jócskán átszerkesztve közli,⁸ Bornemisza Péter legalább két évtizeddel későbbi detrekői kiadása viszont egyetlen versként publikálja. S ha lehet, a helyzet annyival még kacifántosabb, hogy a *Hoffgreff-énekeskönyv* e versnél több helyütt is csonka.

A kritikai kiadás regisztrálja a problémát, sőt világosan a *Hoffgreff-énekeskönyv* számlájára írja a változtatást,⁹ tehát belátja, hogy Bornemisza kiadása szerkezetében eredetibb, mint a korábbi editio. Alább közlök néhány¹⁰ eltérő helyet a két 16. századi és a kritikai kiadásból; megvizsgálandó, miként kezeli forrásait az RMKT.

⁷ RMKT 2., 421.

⁸ A két részre bontás lehetséges okairól lásd PAP Balázs, *Históriák és énekek*, Pécs, Pro Pannonia, 2014, 118–130.

⁹ „Bízvást hihetjük, hogy ez a versszak nem Batizitól származik, valamint a két énekre való osztás sem, mert szövegünk elején a versefejből ez jön ki ANDREAS BATHISIINUS, miből a Hofgref második énekének versefejeiben ennyi maradt meg: HISIINUS. A Hofgref gyűjtemény szerkesztője követhette hát el ezt a szétdarabolást s lehet, hogy az első énekhez bajosan illeszthető, 10 első strófa helyett maga szerkesztett egy vagy két bevezető versszakot, vagy pedig a 249-dik sort, mely így hangzik: De szent lélek isten nyilván megmondotta – így alakította át: A szent lélek isten stb, – s az éneket ezzel kezdte. A második ének címébe ezt írta: ugyanazon nótára; s ez szintén vélekedésünket erősíti.” RMKT 2., 423–424.

¹⁰ A lista terjedelmi okok miatt messze nem törekszik a teljességre. Az eltérések közül olyan helyeket választottam, ahol a nyelvjárási különbségeknél számottevőbb különbségek is látszanak. Mindhárom forrás szövegét betűhív átiratban hozom, a sorokat azonban, szemben a 16. századi kiadásokkal, nagy kezdőbetűvel írom.

sor ¹¹	Hoffgreff-énekeskönyv	Énekek három rendbe	RMKT 2.
46	Az emberi nemzet ott mind karhoztatec	Emberi nemzetseg ott mind karhoztatec	Az emberi nemzet ott mind karhoztaték
50	Ondoc paraznassag az vtanna tamada	Undoc paraznasag mind szellel el arada,	Ondok paráznság azután támada
82	Mikor negy szaz harmintz ektendő el mulec	Mikor negy szaz esztendo el mulec,	Mikor négyszázharmincz esztendő elmülék
84	A' Sido népektől el ki hirdtetec	Es Moyses altal el kihirdtetec	A zsidó népektől el-kihirdteték
94	Es a fő csaßarsag chac egy emberel volt	[..]	És a fő császárság csak egy embernél volt
96	Eleijtel fogua nagy neuezetben volt	Eleitül fogua negy nemzetsegnel volt	Eleitel fogva nagy nevezetben volt
112	Egyic hogy el romlot masic fel tamadot	Egyic hogy el romlot masodik el felkölt	Egyik hogy elromlott, másik feltamadott
114	A ßent Prophetakual meg Prop-heteltata	A' szent irasokban meg prophe-taltata	A szent prófétákkal megpróbáltatá
128	Nagy ßörnyü halallal kel mind meg halnotoc	Nagy szörnyü halallal mind meg kell halnotoc	Nagy szörnyü halállal kell mind meg halnotok!
132	Oßtan az erelmet mü tölünc vgy kergyed	Oztan az értelmet mi tölünc meg kergyed	Osztán az értelmét mü tölünk úgy kérdjed
138	Tudom értelmetis meg magyaraz-atok	Tudom értelmetis ti megmondhaty-tyatok,	Tudom értelmét is megmagyaráz-atók
185	Az ket laba feie egy litet vala	Az két laba feje elegyített vala	Az két lábafeje egyelített vala
188	Még egy hegyből egy kő keznelkül fel alla	Míg egy hegyből egz köw kéz nekül leszalla	Még egy hegyből egy kő kéz nélkül felállá
191-2	Sarbol vasbol chinalt laba ößsue romla, Teteitől fogua ottan le rohana	Sarbol, vasbol czinalt labat öszue töre, Teteitől fogua ottan el le romla.	Sárból, vasból csinált lába öszve-romla, Teteitől fogva ottan lerohana.
196	De az ronto nagy kő egy igen nagy hegy lön	De az nagy rontó köw egy igen nagy hegy lön	De az rontó nagy kő egy igen nagy hegy lön
227	Nem emberi keztl a kő elmezetek	Emberi kez nekül az köw elvetec,	Nem emberi kéztől a kő elmet-szeték
245	Christus Iesus WRunc bününkert aldozec	CHRISTVS IESVS Wrunk bünein-kert aldozec,	Krisztus Jézus urunk bününkért áldozék,
321	[..]	Törököknecc mondatnac mert öc mindent törnec	Törököknek mondatnak, mert ők mindent törnek

Úgy látszik, a nyilvánvaló szerkezeti változtatás regisztrálása mellett a kiadó nem föltételezi, hogy egyéb módon is távolabb kerülhetett a *Hoffgreff*-változat az eredeti szerzői szövegtől, ugyanis a fenti táblázatból is jól látszik, hogy a kritikai kiadás a korábbi 16. századi edíciót közli. Ez az egyes hangok jelöléséből és a szavak, sőt mondatok variánsaiból is kiviláglik.

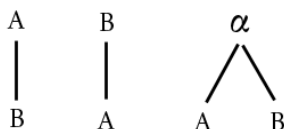
Az is észrevehető, hogy a *Hoffgreff-énekeskönyvből* hiányzó részek esetében Szilády szolgálai veszi át az *Énekek három rendbe* alakját, még akkor is, ha nyilvánvaló szótagszámtöbbletet kellene javítania. Tehát ahelyett, hogy a fölfedezett, világosan nem szerzői beavatkozás miatt a detrekői változatot hozná a főszövegben releváns helyeken a *Hoffgreff-énekeskönyv* alakjaival kiegészítve, a kiadó sajátos eljárást választ: a *Hoffgreff-énekeskönyv* szövegalakjait adja ki az *Énekek három rendbe* strófarendjében, a hiányzó helyeket Bornemisztától pótolva. Vagyis miközben rajtakapja a

11 A sorszámozást az *Énekek három rendbe* strófarendje alapján közlöm.

Hoffgreff-énekeskönyvet, hogy változtat a szerzői szöveg szerkezetén, kizártnak tartja, hogy változásokat szenvedjen el az ott közölt vers a szavak vagy mondatok szintjén; így kontaminált szövegkiadást kreál.

De akadnak egyéb szempontok is, melyek alapján Bornemisza kiadását szövegkritikailag az eddig gondoltaknál értékesebbnek kell tartanunk.

Stoll Béla sokszor kiadott alapvető textológiai dolgozatának¹² *Szövegek helyreállítása több nem-autográf szövegforrás alapján* című fejezetében¹³ beszél a szövegforrások egymáshoz való viszonyáról. Amint írja, két szövegforrás (A és B) viszonya alapvetően háromféleképp képzelhető el. Vagy A származik B-ből, vagy B származik A-ból, vagy „mindkét forrás egy (elvesztett) harmadikból származik.”¹⁴

Az utóbbi, harmadik lehetőség megfogalmazása némiképp leegyszerűsítő, de nem indokolatlanul. Ugyanis korántsem szükségszerű, hogy a két kiadás éppen egyazon forrásból származzék, ha már beláttuk, hogy egymásból nem eredhetnek. α nyilvánvalóan jelölheti azt a közös elvesztett őst, melyre mindkét forrás visszavezethető, de azt az ismeretlen szöveghagyományt is, melynek egy pontjához az ismert források kapcsolódhatnak. Stoll leegyszerűsítő megfogalmazása azért lesz *többször* helytálló, mert valószerűtlen és felesleges a régiségben nagyszámú elvesztett forrást föltételezni, és azért fontos mégis a fentiekkel kiegészíteni, mert nem szükségszerű, hogy az általunk már megismerhetetlen szöveghagyomány olyan pontjához kapcsolódna a két ismert forrás, mely ugyanolyan távolságban van a szerzői szövegtől.

Arról van ugyanis szó, hogy a nem autográf szövegforrások textológiai értéke fordítottan arányos az eredetitől való távolságuk mértékével. A kérdés az, hogy milyen mértékegységben mérjük az eredetitől való távolságot. Az időbeli távolság e tekintetben nem mérvadó: autográfíróról készülhet másolat a keletkezése után évszázadokkal is, és igen rövid időn belül sor kerülhet másolatok továbbmásolására. A *másolási távolság* lesz az a – messze nem egzakt – mértékegység, amellyel számolni érdemes. Egy nem autográf forrás annál nagyobb textológiai értékkel bír, minél kevesebb másolásnyi távolságra van az eredetitől, még akkor is, ha egy másolás és egy másik másolás sohasem lehet egymással egyenlő.

Hogyan határozható meg a két szóban forgó énekeskönyv viszonya (egyelőre csak a *Meglőtt és megleendő...* című vers tekintetében)? A Bornemisza-énekeskönyvből nem származhat a *Hoffgreff-énekeskönyv* szövegváltozata; ezt keletkezésük ideje aka-

12 STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*, Bp., Tankönyvkiadó, 1987. Általában használt és hivatkozott kiadása: STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban = Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2003, 154–210.

13 *Uo.*, 200.

14 *Uo.*

dályozza meg.¹⁵ A *Hoffgreff-énekeskönyvből* az időrend miatt ugyan származhatna az *Énekek három rendbe* variánsa, de az fölöttébb valószínűtlen, hogy Bornemisza észrevegye a kettévágott ének kettévágott akrosztichonját és rekonstruálja Batizi átszerkesztett versének eredeti strófarendjét.

Nem marad más hátra, mint azt gondolni, hogy mindkét szövegváltozat ugyanabból az ismeretlen szöveg hagyományból származik, és mivel pontos távolságukat az eredetitől nem áll módunkban meghatározni, egyformának kell gondolni.¹⁶ Vagyis Bornemisza szövegváltozatát semmi okunk nincs a Hoffgreffé alá rendelni, sőt az látszik helyesnek, ha az kerül főszövegbe, és Hoffgreff eltéréseit minden egyes esetben jelezzük vele szemben, még akkor is, ha e vers esetében joggal gondolható, hogy a kötet kiadója egyéb helyeken is változtatott a szövegen.

Következhet-e mindebből olyasmi, mely a többi Batizi-história szövegkiadásánál megszívlelendő tanulság? Igen, még ha nem is magától értetődően. Mivel Batizi történetiát illetően ez a két forrás a legmeghatározóbb (a későbbi kéziratos források bizonyíthatóan ezekről készültek), logikusnak tűnik, hogy e vers analógiájára a többi esetben is egyenrangú textológiai értéket tulajdonítsunk a két antológiának. Pusztán erre a versre alapozva azonban könnyelműnek tűnhet egy ilyen kijelentés. Hasonlóan látványos, hovatovább rikító különbségeket találhatunk a két kötet szövegváltozatai között (ezek egyikéről majd később), mégis egyelőre érdemes szóra bírni a szövegkritikailag hallgatagabb verseket.

Az ismeretlen szerzőtől származó *Pœnitenciára intő história Istennek irgalmasságának ajánlásával, Manassesről és Nabugodonozorról* című história (RPHA 1205) például ilyen vers; e két nyomtatott antológián kívül a *Csoma-kódex* őrizte meg. Ez a kései kéziratos változat a két 16. századi kiadás egyikéről készült másolat, és épp a két nyomtatott variáns hasonlósága miatt nehezen dönthető el, hogy melyikről. Úgy hozhatunk megközelítőleg helyes ítéletet, ha a *Csoma-kódex*ben e história után szereplő *Moyzes és Jósue hadáról az Amálek ellen* című verset (RPHA 0432), mely történetesen ugyanezen három forrásból ismert, szintén összevetjük a két nyomtatott forrással. Itt azt találjuk, hogy a *Csoma*-változat az *Énekek három rendbe* szövegét másolja, azt kell hát *föltennünk*, hogy a szomszédos verssel is így áll a dolog.

A szóban forgó vers két változata olyannyira egyforma, hogy nem találunk köztük lexikai eltéréseket. Hacsak ezeket nem tekintjük annak:

sor	Hoffgreff-énekeskönyv	Énekek három rendbe
185	Töryünc azert az vagy mü most Istenhez	Teriönc azert az vagy mi most Istenhez

A konfúz sort a *Csoma-kódex* másolója a tőle telhető módon megigazítja:

15 Nem számítva azt az igencsak valószínűtlen elképzelést, mely szerint a kötet 1580 után került volna sajtó alá. Vö. MÁTRAY Gábor, *Történeti, bibliai és gunyoros magyar énekek a XVI. századból*, Pest 1859, 140.

16 A két énekeskönyv viszonyáról, lehetséges forrásaikról és általában a *Hoffgreff-énekeskönyvről*, annak szerkezetéről korábban és a fentieknél konkrétan már írtam: PAP Balázs, *A Hoffgreff-énekeskönyv szerkezete a szöveg hagyományozódás tükrében* = P. B., *Históriák és énekek*, Pécs, Pro Pannonia, 2014, 59–84.

„Térjünk azért avagi mi most Istenhez”; jobb híján be kell érnünk ezzel az értelmezéssel. De nem is ez a fontos igazán, hanem az, hogy ha a két változat egymásból származik (az időrend miatt a detrekői kiadás a *Hoffgreff*ből), akkor azt kell látnunk, hogy Bornemisza közhelyesebb, gyülekezeti énekesebb alakra cseréli a *Hoffgreff-énekeskönyv* alakját, viszont az „az vagy” részt vagy helyénvalónak gondolja úgy, ahogy van, vagy nem tud vele mit kezdeni. Vagyis egy soron belül javít is, meg nem is.

Ha viszont azt gondoljuk, hogy közös forrást másolnak (és e versváltozatok esetében úgy tűnik, ugyanarról a forrásról lehet szó, nem pusztán hagyományról), akkor csak arról van szó, hogy a szolgálai másolási folyamatba egy helyütt hiba csúszik. (Szinte bizonyosan Hoffgreffnél. Hiába a *lectio difficilior* elve: Isten felé törni e versszerző gyakorlatban nemigen szokás.) Akadnak azonban egyéb, ennél erősebb érvek is.

A két variáns szemléltetést olyan forrást másol, melynek nyelvjárása í-ző volt. E két kiadvány számára viszont idegenül hangoznak az ilyen szóalakok, ezért a szerkesztő (vagy inkább a nyomdász) túlnyomórészt javítja is ezeket. Onnan tudjuk, hogy a forrás mégis ilyen volt, mert helyenként a mechanikus másolás legyőzi az értelmező újraszédést, és a szerkesztő (nyomdász) anyanyelvjárása mellett elszól egy-egy idegen alak. És, amint az várható két kiadás esetében, ez *nem mindig* ugyanazoknál a szavaknál történik:

Sorszám	<i>Hoffgreff-énekeskönyv</i>	<i>Énekek három rendbe</i>
5	Eszt ertettüc régen törtint dolgokbol	Ezt ertettüc regen törtint dolgokból
6	O töruennek sok Historiaijbol	O töruinne soc historiaibol
32	Mert šantalan bünökuel rakua vala	Mert szantalan binökuel rakua vala
35	Ez éktelenséget hogy ő ne tenne	Ez iktelensiget , hogy ő ne tenne
61	Te ígirted nagy kegyelmesege dből	Te igerted nagy kegyelmesege dből
62	Bochanatot kic ki terne c bijnökbol	Botsanatot kic ki terne c bünökből
65	Én vitkesztem Vristen te ellened	En vétkeztem WRisten te ellened
70	Meltan ennél irdemlec nagyobbakat	Méltan ennél irdemlec nagyobbakat
73	Én nem tudom bijneymne c sokszagat	En nem tudom büneimne c sokszágát
83	Nem gondoltam iollehet intéseduel	Nem gondoltam jollehet intiseduel
85	Az még élec chyak tégedet dicšürlek	Az mig élec czac tégedet ditsürlec
93	Chyodallatos Istenne c itilete	Czudalatos Istenne c itileti
119	Öröl vala nagy széles oršagaban	Öröl vala nagy sziles orszagaban
164	Életünket kétség nélkül el vešttyük	Eletünket ketsig nélkül el vezttyc
184	Ketsignelkül ötet meg nem lelhettyük	Ketsignelkül ötet meg nem lelhettyük

A fenti táblázatot látva elképzelhető persze az az eset is, hogy a detrekői változat készítője néhol minden különösebb ok nélkül í-ző alakokra változtatja a *Hoffgreff-énekeskönyv* alakjait, és ha a forrásában ilyet talál, akkor azt hol javítja, hol egyszerűen lemásolja; ez azonban a merőben valóságosra.

E versváltozatok esetében tehát más úton és más módszerekkel, de oda jutunk, hogy az a leglogikusabb, ha a két nagy történelmi antológiát nem közvetlenül, hanem közös forráson, esetleg forrásokon keresztül kapcsoljuk össze.

Nem bír különösebb jelentőséggel, de a rend kedvéért megjegyzendő, hogy a két eddig példaképp hozott vers a Bornemisza-gyűjtemény *második rendjéből* származott, nem a műfaji értelemben sokkal homogénebb, históriákat közlő harmadikból. A második rész énekei között még egy darab van, mely a *Hoffgreff-énekeskönyvben* is szerepel; Szkhárosi Horvát András átokverse, az *Az átokról*, vagy korábbi kiadása szerint: *De maledictionibus*. A kritikai kiadás e vers esetében is a *Hoffgreff-énekeskönyv* publikálta változatra alapozza szövegközlését, és itt már indoklással sem vesződik: „Szövegünk Hofgrefből van véve, melytől Bornemisszáé gyakran eltér.”¹⁷ Az eltéréseket ezúttal többé-kevésbé pontosan jelzi, mindazonáltal, tekintve, hogy Bornemisza itt – és ez az egyéb Szkhárosi-versek megjelentetése miatt is nyilvánvaló – nem Hoffgreff változatát másolja tovább, helyesebb lett volna épp fordítva eljárni. E kérdés azonban aligha érinti a két énekeskönyv viszonyát, és nem is visz közelebb Batizi helyesebb szövegalakjaihoz.

A fentiekből nem vakmerőség arra következtetni, hogy Bornemisza az Énekek három rendbe szerkesztésekor nem használta a *Hoffgreff-énekeskönyvet*. Az nem jelenthető ki, hogy nem is ismerte (persze akár így is lehetett), de hogy közvetlenül nem merített belőle, az szinte bizonyos. Ha előtte lett volna, alighanem egyéb szövegeket is kiválaszt belőle. A harmadik részt felvezető prózai megjegyzése mindenesetre ilyesmit sejtet: „Igyekeztem többeket is kinyomtatnom, de az tájba, mikor ezekbe munkálkodtam, nem találhattam azokat, kiket véltem, hogy szükséges voltak volna ezek közibe. Hanem az hívek könyörgések által azt is megnyerhetik az Úristentől, hogy azokra is alkalmatosságot adjon ő felsége.”¹⁸ Nem állítom, hogy e megjegyzés föltétlenül épp a *Hoffgreff-énekeskönyvre* vonatkoznék, csak azt, hogy akár arra is vonatkozhat. Annyi bizonyos, hogy Bornemisza fontosnak tartja megjegyezni, hogy a kiadás készítésekor nem rendelkezik olyan kútfővel, melyről tudomása van, s mely segítségével gazdagabbá tehetné kötete harmadik részét, de bízik benne, hogy egyszer valamiképpen még sikerül azokat a szövegeket is kiadni, melyeket ezúttal nem.

Az eddigieket összegezve: abban nem lehetünk biztosak, hogy Bornemisza ismeri a *Hoffgreff-énekeskönyvet*, amiképp az ellenkezőjében sem. Számos szöveg esetében belátható, hogy Bornemisza kiadásának nem forrása a *Hoffgreff-énekeskönyv*, valószínű tehát, hogy egyéb esetekben sem azt használta.

Ha ugyanis úgy áll, hogy az *Énekek három rendbe* hajlamos a szolgai másolásra és szándékos szövegváltoztatásokat nem eszközöl, változatainak eltérései szándékolatlan másolási hibák,¹⁹ akkor, noha lényegesen későbbi szöveghordozó, a benne szereplő alakok potenciálisan egyforma távolságban vannak a szerzői szövegtől; tehát nincs kisebb szövegekritikai értékük, mint a *Hoffgreff-énekeskönyvnek*. De ha ez túlzásnak tűnnék, akkor így megfogalmazva már aligha az: mivel belátható, hogy az *Énekek három rendbe* nem leszármozottja a *Hoffgreff-énekeskönyvnek*, hanem a szö-

17 RMKT 2., 458.

18 *Bornemisza Péter, Énekek három rendbe Detrekő, 1582*, kiad. VARJAS Béla, tan. KOVÁCS Sándor Iván, Bibliotheca Hungarica Antiqua, VI., Bp., Akadémiai, 1964. A CCLVIII és CCLIX közötti lapon.

19 Vö. STOLL, *i. m.* 183–184.

veghagyományozódás másik, egyenrangú ágán helyezkedik el, szövegkritikai értéke nem csekélyebb, mint a *Hoffgreff-énekeskönyvé*.

És most térjünk vissza a Batizi-versekhez!

Beláttuk, hogy a *Meglőtt és megleendő...* esetében szerkezeti érvek alapján a Bornemisza-változatot kell eredetibbnek tartanunk. Mi a helyzet a többi négy históriával? Azok esetében sajnos nem áll rendelkezésünkre olyan erős érv, amely alapján dűlőre vihetnénk a szövegváltozatok dolgát. A két antológia alakjait egyenrangúnak kell gondolnunk. És ennek a *Jónás históriája* esetében lesz komoly tétje.

A *Hoffgreff-énekeskönyv* Jónás-változata sajnos csonka: ha hihetünk az egyéb forrásoknak, csak a 69. sor utolsó szavának felétől tartalmazza a verset. A kritikai kiadás a teljes Bornemisza-variánsból közli a szöveg hiányzó részeit, majd a korábbi Hoffgreff-változatot hozza a továbbiakban. Mindehhez igen szűkszavú jegyzeteket fűz: „A XII. sz. megvan : Hofgrefnél *Dd3—Ee1* levélben (csakhogy a *Dd3* és *Dd4* hiányozván, Bornemisza szövegét kellett lenyomatni a 69-ik sor utolsó szaváig). — Bornemisza é. k. CCCXXXI—GCCXXXIX. lev. — Külön kiadásaiból szintén csak egyet ismerünk ekkorig, mely 1596-ban Debreczenben jelent meg egy 4 rét íven. (Szabó K. 280.) — Ezeken kívül megvan még a Lipcsei c. 78—81. levelén. — Lugossy c. 70—72. levelén. — Bornemisza szövegében az utolsó strófából ki van hagyva Batizi neve s e miatt a versszak átalakítva. A Lugossy c. szövegéből — azon kívül, hogy az egész verszet merőben át van dolgozva, — hiányzik a 9 —12. és 145—176. sor; az utolsó versszak előtt pedig egy strófa (doxologia) van betoldva. — A versalak egy az előbbi sz. a. olvasható énekével, de a rímelésre annyi gond sincs fordítva.”²⁰

A két forrásszöveg facsimile kiadását készítő Varjas Béla, Tarnóc Márton és Kovács Sándor Iván nem vizsgálják alaposabban e verset; Kovács csak Szilády megfigyeléseit örökíti tovább, és egészen 2003-ig kell várni, hogy Szilády ezen megjegyzései mögött rejtőző filológiai csemegére felfigyeljen Oláh Szabolcs.²¹ Ő pontosan, nagy akribiával leírja a Szilády által észre nem vett (vagy elkent) problémát, jelesül azt, hogy már Hoffgreff és Bornemisza szövegváltozata igen nagy mértékben eltér egymástól, és a Szilády által megfigyelt Lugossy-kódexbeli átdolgozások talán nem is elsősorban a Lugossy-kódex számlájára írandók, s ha igen, akkor nem átdolgozások. Oláh kiemeli, hogy a Szilády Áron által említett debreceni kiadás Hoffgreff változatán alapul, és az általa vizsgált változatok eltéréseiről egy pontos, mindazonáltal nehezen áttekinthető szinopszist közöl dolgozata végén. Oláh Szabolcs pontosan regisztrálja a négy szövegváltozat (*Hoffgreff-ék.*; *Énekek Három Rendbe*; *Jónás prófétának históriája...*; Debrecen, 1596 (RMNy 774); *Lugossy-kódex*) eltéréseit, strófahiányokat figyel meg, és Szilády legkorábbi kiadást preferáló „szerkesztői eszményét”²² is kritikával illeti egy helyütt: „A 70. sorig csonka H[offgreff]. textológiai rekonstrukciójára nézve igen nagy jelentősége van annak, hogy H[offgreff]. és D[ebrecen, 1596].

²⁰ RMKT 2. 423.

²¹ OLÁH Szabolcs, *A használati variánsok intertextualitása Batizi András Jónás-históriájában [1541] = Retorika, interpretáció, szövegértés a régi magyar irodalomban*, szerk. BITSKEY István, Debrecen, 2003, (Studia Litteraria XLI.) 14–40.

²² OLÁH, *i. m.*, 18.

az összevethető helyeken (a 70. sor után) a legtöbb esetben megegyezik. A 70. sorig D[ebrecen, 1596].-ben kimutatható szövegromlások tehát kis fenntartással úgy értékelhetők, mint a szerzetési időponthoz legközelebb eső szövegalkalak romlásai. Ennek következtében egyáltalán nem magától értetődő dolog H[offgreff].-hoz úgy közelíteni, mint amelyen a szerző keze nyoma leginkább látható volna.²³ Ha jól értem, itt Oláh a debreceni kiadás szövegváltozatának szövegkritikai értékét közelítené Hoffgreffhez.

De messze nem ez Oláh Szabolcs textológiai legfontosabb állítása, hanem az, hogy a Bornemisza-szövegváltozatra, de talán a többire is úgy tekint, mint amelyek szándékolt változtatásokon mentek keresztül. Bornemisza esetében konkrétan átdolgozásokról beszél.²⁴

Távol álljon tőlem, hogy vitába szálljak Oláh Szabolcs versértelmezéseivel; érzékeny elemzéséből magam is sokat tanultam. Számomra most a Jónás-história textológiai vonatkozásai érdekesek, a szövegváltozatok egymáshoz és Batizi eredetijéhez való viszonya érdekel.

A fentiekben beláttuk, hogy Bornemisza nem használja a *Hoffgreff-énekeskönyvet* detrekői kötete forrásaként, és szöveganyaguk közös forrásra, de legalábbis közös szöveg hagyományra vezethető vissza; nincs okunk a Jónás-história esetében sem arra gondolni, hogy a két kötet kapcsolata közvetlen lehet.

Mi a helyzet azonban a többi szövegváltozattal?

Az RMNy 774-es debreceni nyomtatvány a szövegek egybevetése után láthatóan a *Hoffgreff-énekeskönyv*vel rokon. Rokonságuk közelinek mondható és szerencsére nem csak e vers kapcsán láthatjuk ezt be. A *Hoffgreff-énekeskönyv* L1v–M3r levelein szereplő *Izsák pátriarka szent házasságról való szép história* (RPHA 1192) hasonlóképpen ránk marad egy önálló debreceni kiadványban is: RMNy 775. A változatok e szövegnél is az mutatják, hogy noha az *Énekek három rendbe* már bőven kiadásra ke-

23 OLÁH, *i. m.*, 18.

24 „A Bornemiszanál olvasható szövegvariánsokról tudjuk, hogy a detrekői szerkesztő a maga céljainak megfelelően gyakran alakított szövegforrásain. Jó példa erre Batizi András 1544-es verses világrónikája. Ez két változatban maradt fenn – az 1556-os (Hoffgreff-féle) kiadásban szereplő szövegalkalak valamivel több mint 60 sora legalább morfémiáskusan vagy szintaktikai szinten eltérést mutat a későbbi, Detrekőn Bornemisza által kiadott 1582-es szövegalkalak megfelelő részeihez képest. Pesti György haláltáncéneke kapcsán a szövegforrások eltéréseinek textológiai és alaktani-szemléleti vizsgálata szintén azt jelzi, hogy Bornemisza az átírási helyeken gyakran érvényesít poétikai, retorikai és homiletikai szempontokat. Éppen saját szerzésű énekeihez viszonyítva bátran tekinthetők Bornemisza nyelvi leleményeinek azok a módosítások, amelyeket a más szerzőktől származó művek Detrekőn kinyomtatott szövegállományán lehet észlelni. Összegezve: megállapítható, hogy a korábbi kiadásoktól való eltérések Bornemisza használati szövegvariánsaiban nem egyszer őáltala átdolgozott helyeknek tűnnek; és ezek révén a szövegváltozat újszerű alaki-szemléleti arculatra tesz szert.” OLÁH, *i. m.*, 15.

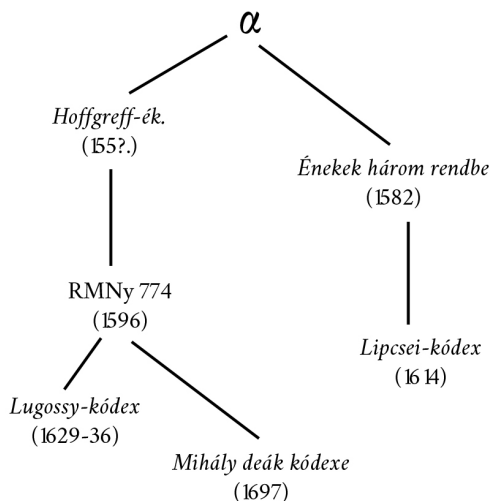
„A Hoffgreff György kiadásában megőrzött szövegalkalakhoz képest Batizi András verses bibliai törtériját Bornemisza jelentősen módosította; s ha a két változatot egymáshoz viszonyítva olvassuk sorról sorra, akkor a *szövegkapcsolatok tükrében* Bornemisza Jónása úgy kerül szemünk elé, mint az Isten által fölszólított ember *mindenkori képmása*.” OLÁH, *i. m.*, 24.

rült ekkorra, a debreceni nyomdász rendelkezik egy Hoffgreff-példánnyal és annak szövegét szedi ki újra.

A *Lugossy-kódex* szövegváltozata a szövegösszehasonlítás után e forrás továbbmásolásának látszik, és – mint a benne szereplő bibliai históriák általában – az *Énekek három rendbe* kötetéből származik.

A *Mihály deák kódexe* szövegét még nem volt módomban tüzetesen megvizsgálni, de címirata és incipitje alapján a debreceni nyomtatvány leszármazottjának tűnik.²⁵

E vers esetében a sztemma tehát valahogy így festhet:

Mivel a két szövegkritikailag legértékesebb változat, Hoffgreff és Bornemisza szövege nagymértékben eltér, melyiket kell közülük egy kritikai kiadásnak választania? A kérdés majdhogynem eldönthetetlen. Akadnak persze érvek, de egyikük sem perdöntő. Lássunk közülük néhányat!

– A két versváltozat verstani szempontból is nagy mértékben különbözik. Bornemisza változatának rímelése jobb, Hoffgreffé gyatrább, ha ugyan akar egyáltalán rímelni. Ebből aligha vonhatók le komoly következtetések, a jobb rímelést eredetibbnek gondolni egyszerű elitizmus: épp annyira elképzelhető, hogy valaki javít másolásakor egy vers rímein, mint az, hogy ront. Ráadásul a két nyomtatvány esetében e különbség tendenciózus: nem csak a Batizi-verseknél figyelhető meg:

Egy szemléletes példa a szóban forgó versből:

Szerze az Úristen egy igen nagy halat,
Nagy setét torkába hogy Jónást benyelne,

²⁵ Vö. DÉZSI Lajos, *Régi magyar verseskönyvek ismertetése: IV. Mihály deák kódexe*, ItK, 1911, 431–444, 434.

Kinek lón gyomrában három éjjel, nappal,
Istenhez kiálta, imezt mondja vala:
(*Hoffgreff-énekeskönyv*)

Szerze az Úristen igen nagy cethalat,
Hal torkát feltátván elnyelé mindjárast,
Három éjjel, nappal hordozá az Jónást
Onnét az Istenhez tön ilyen kiáltást:
(*Énekek három rendbe*)

És egy a szintén mindkét forrásban meglévő Sztárai Mihály szerezte *Judit asz-
szony históriájából*:

„[...]”
Íme az urunknak földön vagyon dereka,
És el vagyon tőle vétetvén ő feje!”
Ezt látván az urak, mind megijedének és megháborodának.
(*Hoffgreff-énekeskönyv*)

„[...]”
Íme az urunknak földön vagyon dereka,
És el vagyon tőle vágatván az ő agya.”
Ezt látván az urak, mind megijedének és népe háboroda.
(*Énekek három rendbe*)

A szépen rímelő, költői alakokat rontja a Hoffgreff-változat az írásbeliség, legalábbis a nyomtatottság határán lévő históriás énekek nivójára (ha egyáltalán van ilyen); vagy a Bornemisza-változat fejleszti tovább a közös forrásban talált változatot a nyolcvanas évek kifinomultabb, legalábbis normatív igényeihez (ha egyáltalán van ilyen)? Erős érvek híján eldönthetetlen. A Batizi-históriák esetében statisztikailag mintha a rímtelenség felé billenne egy rímetek érintő vizsgálat, de ez semmit sem jelent, mert a Gedeon-históriát csak a *Hoffgreff-énekeskönyv* őrizte meg, és láthatóan e kötetbe ilyen állapotukban, változatukban kerülnek be versek.

– Bornemisza változatában változik a kolofón, kikerül belőle Batizi neve. E tény könnyű döntést kínál, de csalóka. Túl azon az általános (és majdhogynem örök) kérdésen, hogy mennyire szabad komolyan venni a záróstrófák állításait (valóban vig kedvben született-e egyik-másik tragikus vers, vagy tényleg fázott-e a szerző versírás közben), a két változat némiképp elgondolkodtató.

Ezt Batizi András szerzőtte énekben,
A keresztyénekért ő nagy szerelmében,
Ezörötszáznegyven és egy esztendőben,
Kiből dicsúrtessék a mennyei Isten.
(*Hoffgreff-énekeskönyv*)

Az aki szerzette ilyen éneklésben,
Az keresztyénekhez volt nagy szerelembe,

Ezeröttszáz negyven és egy esztendőben,
 Kiből dicsértessék az mennyei Isten.
 (Énekek három rendbe)

Tény, hogy a későbbi változatban nem szerepel a név. Ennek számos oka lehet: akár az is, hogy a nagy mértékű átdolgozás, melyen a vers átesett, már jócskán megfakította Batizi szerzőségét, de az átdolgozóét nem erősítette meg annyira, hogy sajátjaként szignálja a szöveget. Ez a magyarázat oly mértékben feltételez igazságérzetet, hiúságot és szerénységet egy átdolgozóról, hogy nehéz valóságos személyként elképzelni. Másfelől, ha ezen átsiklanánk is, épp az átdolgozó igazságérzete, sőt igazmondása miatt kell azt gondolnunk, hogy a változtatásokra még a szerzetetés évében sor került, vagyis aligha lehetett maga Bornemisza. Megint nem lettünk semmiben sem biztosabbak. Még azt sem zárhattuk ki, hogy az átdolgozó nem maga a szerző. Miért ne származhatna Batizi tollából a Bornemisza közölte kolofón? Azért, mert ismerünk Batizi névvel aláírt verseket? Ismerünk hasonlóan rejtélyesen szignáltakat is; nem kizárt, hogy azokat is Batizi szerezte.

Nem mondhatunk tehát annál többet, mint hogy nem tudunk dönteni a változatok eredetiségének kérdésében. Gondolhatjuk, hogy Bornemisza átdolgozza ezeket a verseket, de a tények épp az ellenkezőjét sugallják – és legfőképp nem tudjuk bizonyítani. Az, hogy több rendelkezésre álló nyomtatott, vagy akár kéziratos változat alapján²⁶ adná ki e történeteket, merő fikció. Ilyen kéziratok létezésének sajnos semmi, de semmi nyoma.

A kritikai kiadásban követendő eljárás szemben az eddigiekkel az lehet, hogy

– mivel erős érvek alapján nem tudunk választani Hoffgreff és Bornemisza szövege között és

– mivel Hoffgreff és Bornemisza szövege annyira eltér egymástól,

közölni kell mind Hoffgreff és mind Bornemisza változatát, ugyanis egyforma eséllyel lehetnek szerzői szövegek. És mivel tudjuk, hogy az RMNy 774-es nyomtatvány a *Hoffgreff-énekeskönyv* szövegét adja ki újra, a *Hoffgreff-énekeskönyvből* közölt szövegváltozatot innen, nem pedig az *Énekek három rendbe* kiadásából kell kiegészíteni.

26 „Bornemisza szövegkiadói munkáját az olvasatok együttműködtetésének gesztusa jellemzi. A szövegeket »megjobbító« kiadóként az általa képviselt énekhasználó közösség igényei szerint, vagy a források csonkultsága okán, nyilvánvaló tévesztések, kihagyások miatt más nyomtatott kiadásokhoz és többé-kevésbé széles körben használt kéziratos gyűjteményekhez fordul. A hagyományozási láncok tisztázása, felgöngyölítése (az eredeti szerzői szöveg helyreállítása) helyett sokkal inkább válogat a rendelkezésre álló szövegforrások egyidejű halmazában. Az így keletkező »használati variáns« viszonyba kerül az őt feltételező egyéb variánsokkal; közöttük történeti tudást rögzítő és átrajzoló viszonyok mutatkoznak meg – e kapcsolat dialogikus »történeti reliefként« fogható fel.” OLÁH, *i. m.*, 15.

Azzal ugyanis, hogy a *Régi Magyar Költők Tára* második kötete kontaminált változatot közölt, *teljesen bizonyos*, hogy a Jónás-kiadásában vagy a hetvenedik sorig vagy épp onnantól kezdve *nem Batizi versét adta ki*.

De túl ezen a karikírozott megfogalmazáson, a 16. századi költészetből ránk maradt versek száma nem oly nagy, hogy lemondjunk a 16. században keletkezett strófák tucatjairól pusztán azon az alapon, hogy szerzőjük nem egyezik meg az épp kiadni szánt szerzővel.

E dolgozat másik tanulsága az lehet, hogy noha belátható távolságra van a 16. századi költészet kritikai kiadássorozatának lezárulása, talán épp ez teremt alkalmat arra, hogy elkezdjük az egészet előlről.

A Nosza keresztyének, halljunk régi dolgot és a Nosza keresztyén nép, hallgass nagy dolgokra (RPHA 1091) incipitű versek szövegekölzése

JÓNÁS PRÓFÉTÁNAK HISTORIÁJA Ninive városáról és Jónás prófétának az tengerben bevetéséről, az cethalnak elnyeléséről és kiokadásáról, és Istentől megfeddéséről.*

	1	Nosza, keresztyének, halljunk régi dolgot,
Hatalmas urunknak, Istennek dolgáról,
<i>Jónás</i> prófétáról, Ninive városról,
Kinél nagyobb város ég alatt nem vala.
5	2	Szóla az Úristen Jónásnak, ezt mondá:
„Kelj fel, Jónás, menj el az nagy Ninivébe,
Hirdessed közzetök az én beszédömet,
Mert ű gonoszságok előmbe felhatott.
10	3	Isten előtt Jónás kezde elfutnia,
Az <i>szeles</i> tengerre előtte indula,
Mene az városba, kinek Joppen neve,
Hát egy hajó indult az <i>szeles</i> tengerre.
15	4	Bárka-bért megadá ott az hajósoknak,
Az bárkába üle, velök elindula,
Akara elfutni Isten színe előtt,
De az Isten előtt senki el nem futhat.

* A szövegekölzés alapja két nyomtatvány: *Ionas prophetanak historiaia Ninive varosarol...*, Debrecen, 1596, RMNy774 (továbbiakban D) valamint a *Hoffgreff-énekeskönyv*, RMNy108, Ee1'–Ee4' (továbbiakban H). A főszöveget a 69. sorig D onnantól H adja, D eltéréseit jegyzetben közlöm, ha a főszövegbe javítás gyanánt D alakja kerül, kurzíválom.

3 D: János – értelem 10 D: fzeles – bizonytalan olvasat szeles vagy széles 12 D: fzeles – bizonytalan olvasat szeles vagy széles

- 5 Nagy szelet bocsáta Isten az tengerre,
Nagy vész, háborúság tengeren indula,
Kezdé ropogatni, hajtani az bárkát,
Mind elijedének az hajós mesterek.
- 20
- 6 El-felkiáltának ki-ki az Istenhez,
És az vasmacskákat tengerbe bocsáták,
De ott az bárkának legalsó részébe,
Jónást nehéz álom megfoglalta vala.
- 25
- 7 Az kormányosmester hozzá mene, monda:
Kelj fel, mit aloszol, kérjed az Úristent,
Netalám az Isten rajtunk megkönyörül,
Hogy mi el ne vesszünk itt mind ez tengerbe.
- 30
- 8 Szóla egyik hajós az másik társának:
„Jertek, vessünk sorsot és nyilat közöttünk,
Tudjuk meg, ki legyen ez nagy vésznek oka!”
Az sorsot megveték, és Jónásra esék.
- 35
- 9 Mondanak Jónásnak: „Jelents meg minekünk,
Micsoda az oka ez nagy háborúnak,
Mondd meg, mi dolgos vagy, miféle ember vagy,
És mond meg hová mégy, miféle nemzet vagy!”
- 40
- 10 Szóla ottan Jónás, nekik ezt felele:
„Zsidó nemzetségből való ember vagyok,
Félöm és tisztölöm az mennyei Istent,
Hogy ki teremtötte az tengert és földet.”
- 45
- 11 Az nagy háborúnak okát, im, ezt mondá,
Mert az Isten előtt elfutott volna.
Azért az hajósok mind megfélemlének,
Kezdék dorgálnia: „Miért, hogy ezt tötted?”
- 50
- 12 „Mit tegyünk teneked, hogy ez vész megszűnjék,
Mert, im, így jól látod ez tengernek vészét,
Minduntalan feljebb nevededik,
Nagy szörnyű zúgással, habokkal felbuzdul.”
- 55
- 13 Jónás monda nekik: „Fogjatok engemet,
És vessetek el-be tengernek vizébe,
Megszűnik legottan az vész, az háború,
Mert jól tudom, hogy én vagyok ennek oka!”
- 14 Az hajósmesterek evezni kezdének,
Akarnak kimenni Jónással az partra,
De nem lehet vala, mert az tenger vize,
Ellenek áradván visszaveri vala.

- 15 Kiáltván ezt mondják: „Kérünk, nagy Úristen,
Az igaz embernek lelkébe ne vesszünk,
Mert mint te akarod, ugyan cselekedtünk,
60 Ne ferteztessünk meg ártatlan vérében.
- 16 Nem lón mit tenniek, szegín Jónást fogák
Az tengerbe veték, az tenger megszűnék,
És megfélelmének, az Istentől kérik,
Áldozatot tőnek, az Istent dicsírék.
- 65 17 Szerze az Úristen egy igen nagy halat,
Nagy setét torkába hogy Jónást benyelne,
Kinek lón gyomrában három éjjel, nappal,
Istenhez kiálta, imezt mondja vala:
- 70 18 „Nagy veszedelmemből, pokolnak gyomrából,
Te hozzád kiáltok, felséges Úristen,
És te meghallgassad én imádságomat,
Mikort vonakodván ezt gondolom vala.
- 75 19 Bevetél engömet tenger mélségébe,
Mekörnyéközének engömet nagy vizek,
És a te örvénid, hatalmas habaid,
Rejám borulának és elmerítenek.
- 80 20 Én elvetött vagyok te szömeid előtt,
Vajon mikor megyök, Úristen, elődbe,
Mekörnyékeztének engömet nagy vizek,
Tengerök, mélségök fejemre burultak.
- 21 Nagy magas hegyeknek alája vettettem,
Földnek sarajával el-berekesztettem,
Emelj fel engemet, én Uram, Istenem,
Tarts meg életömet e veszödelemtől.
- 85 22 Mikor én lelkömbe ekképpen gyötrődném,
Rólad emléközém, kegyelmes Istenem,
Hogy te meghallgassad én könyörgésemet,
Kiért néked adok nagy hálát örökké.”
- 90 23 Isten parancsola ím a nagy cethalnak,
Ottan kiokádá Jónást a szárazra,
Kezdé dicsürnie Istent magasságba,
Nagy hálákat ada szabadulásáért.
- 95 24 Szóla az Úristen másodsor Jónásnak:
„Kelj fel, Jóna, menj el az nagy Ninivébe,
Hirdessed közötttek az én beszédemet,
A mit neköd szólok, nékiök megmondjad.”

66D: sötet 72 D: Mikor 73 D: Bevetel engemet 74 D: Meg környekezének engemet 75 D: az 76 D: ream 79 D: engemet 80 D: tengerek 84 D: veszedelemtől 86 D: emlekezem 91 D: dicsirnie 96 D: Az mit neked 96 H: meg mongyda

- 25 Engede a Jónás Isten beszédének,
Felkele, elmene a nagy Ninivében,
A Ninive vala oly igen nagy város,
100 Melyet harmadnapig ember eljárhatna.
- 26 Kezde bemennie Jónás a városba,
Hogy egy napi menés földet bement volna,
Felkiálta, monda: „Még negyven nap vagyon,
És ha meg nem tértök, Ninive elsüllyed!”
- 105 27 Az Ninivebeli férfiak meghallák,
Hínek az Istenbe, böjtöt hirdetének,
Gyászban öltözének mind öreg, mind küseded,
A királyhoz juta Istennek ígéje.
- 110 28 A király felkele király székiből,
Elhányá ruháját, gyászba beöltözék,
A hamuban üle el-felkiáltata,
A felséges király ezt kiáltattatja:
- 115 29 „Emberök és barmok, oktalan állatok,
Semmit ne egyenek, vizet se igyanak,
Gyászba öltözzenek emberök és barmok,
A nagy Úristenhez erősen kiáltunk.
- 120 30 És minden megtérjen ő gonosz útaról,
Ki-ki mind elhagyja az ő álnokságát,
Isten megbocsátja az mi bűneünket,
Hogyha nem haragszik, münket es nem vesz el.”
- 31 Látá az Úristen ő hitők gyümölcset,
Mert ám *megtérének* ő gonosz utokról,
Rajtok könyörüle, őket el nem veszté,
És ő városokat ő el sem süllyeszté.
- 125 32 Jónás megbúsúla és elkeserődék,
Ezön haragovék, könyörgeni kezde:
„Nemde e beszédöt, uram, mondom valék,
Mikor én is valék még az én földembe.
- 130 33 Azért én akarék a tengerre futni,
Mert jól tudom valék, hogy megkegyelmeznél,
Irgalmas Isten vagy és nagy *tűrhető* vagy,
Megbocsátod nekik ő álnokságokat.
- 34 Azért kérlek, vedd el most az én lelkömet,
Mert én életömnél halálom jobb nekem!”

98 az 104 D: süllyed 106 D: bötöt 108 D: Az 109 D: Az 110 D: be öltözek 111 D: Az 112 D: Az 113 D: Emberek 115 D: gyaszban eltözenek emberek 116 D: Az 117 D: ü 118 D: ü 119 H: bijneünket D: büneinket 120 D: minket el nem vezhet 121 D: ü hiték 122 H: meg törének D: meg terenek 122 D: ú 124 szótagszámtöbblet H: es ő varosokat es ő el sem süllyefté D: es ő varasokat es ü el sem süllyefté 125 D: keserödöt 127 D: vala 129 D: az 130 D: jól tudom azért 131 H: törhető 132 D: ü 133 D: lelkemet

- 135 Szóla az Úristen, Jónásnak ezt mondá:
„Alítod-e Jónás, igazán haragszol?”
- 35 Jónás el-kimene Ninive városból,
Napkeletről üle arccal a városra,
Szörze egy árnyékhelt, hol üldögél vala,
140 Nézi vala, hogy ha a város elsüllyed.
- 36 Szörze az Úristen egy folyó borostyánt,
Felfolya Jónásnak ő feje fölibe,
Hogy ő árnyékával neki árnyékozna,
Őtet ótalmazná, mert megbúsult vala.
- 145 37 Örüle a Jónás a *kicsin* árnyéknak,
Szörze hajnalkoron Isten holval kelve
Egy kis férget ki a borostyánt megrágja,
Ottan meghívada, árnyéka elbomla.
- 38 Az nap feltámadá, Isten parancsola,
150 Meleg szél indula, és hévség támada,
Jónásnak a fejét a nap süti vala,
Verjetezik vala, igen búsult vala.
- 39 Kéri az Úristent, hogy őt meghallgatná,
155 Monda: „Jobb neköm holtom, hogynem éltem!”
Monda az Úristen: „Alítod-e Jónás,
Hogy ha borostyánért igazán haragszol?”
- 40 Felele ott Jónás a nagy Úristennek:
„Igazán haragszom én mind haláliglan.”
160 Monda az Úristen: „Bánod a borostyánt,
Kire munkád nem volt, te sem ültetted volt.
- 41 Egy éjjel el-felnőtt, máson ím elveszött,
Ezön te bánkódol, nem a nagy városon,
Miért nem engednék én is ez városnak,
Melybe százhuszezer embernél több vagyon?”
- 165 42 Ezeket az Isten nekünk megíratta,
Nagy irgalmas voltát ebben ajánlotta,
Megtért bűnesöket hozzája fogadja,
Csak a bűnt valóba ki-ki mind elhagyja.
- 43 Jónás nagy szent vala, de nagy bűnös vala,
170 Mert a nagy Istennek engedetlen vala,
És teremtőjére ő haragszik vala,
Hogy a bűnösöknek megkegyelmez vala.

139 H: szerző D: szerze 140 az 142 D: ü 143 D: ü 145 D: az Ionas 145 H: kis szótagszám 146 D: holva 152 D: veritezik 154 szótagszámtöbblet D: nekem holtom hogy nem eltem 156 D: a borostianert 157 D: az nagy 160 D: munka 161 D: masod 168 D: az bünt 171 D: ü 172 D: az

- 44 Ezzel megjelönté a hatalmas Isten,
Az ember mely gyarló és mely engedetlen,
175 Hogy senki ne bízzék önnön szentségében,
Mert ha mostan jámbor, lehet még hitetlen.
- 45 Jónást az Úristen a bűnért megveré,
Mert nem veszi vala Istennek beszédét,
Azért mi hollgassuk Istennek ígését,
180 Mert ha megvetendjük, értjük büntetését.
- 46 A tenger fenekén Jónást meghallgatá,
És megszabadítá, nekünk példát ada,
Hogy mi es kiáltunk nyomorúságunkba,
Münkét es meghallgat, mert *igaz szavába*.
- 185 47 Ninive városát az Isten megtartá,
Hittel, jámborsággal mert ő hozzá hajla,
Ha mi es hiendünk a Krisztusba,
Ő nagy hatalmában megtart mi hazánkba.
- 190 48 Ezt Batizi András szerzötte énekben,
A keresztyénekért ő nagy szerelmében,
Ezörötszáznegyven és egy esztendőben,
Kiből dicsúrtessék a mennyei Isten.

Jónás prófétának históriája*

- 1 Nosza keresztyén nép hallgass nagy dolgokra,
Hatalmas urunknak, Istennek dolgára,
Jónás prófétára, Ninive városra,
Kinél nagyobb város ég alatt nem vala.
- 5 2 Szóla az Úristen Jónásnak, ezt mondá:
„Kelj fel, Jónás, menj el Ninive városba,
Intsed, hogy térjenek poenitentiára,
Mert nagy gonoszságok felhat nagy bosszúmra.”
- 10 3 Jónás hogy ezt hallá, igen megröttene,
Mert fél vala azon, hogy őt agyon verné,
Ninive vorosa őt elrökkentené,
Hogynemmint Istentül, túlök inkább féle.
- 15 4 Isten előtt azért kezde elfutnia,
Az széles tengerre előtte indula,
Sietséggel juta Japho városába,
Hogy ő az tengeren szaladna Tharsisba.

175 D: ünnön 177 az bűnert 179 D: halgassuk 184 H: ſanaba D: mert igaz szavaba 186 D: ü 187 D: az 188 D: Ü 189 D: szerzette 190 D: ü

* A szöveg forrása: *ENEKEC három rendbe: kvlömb külömb felec*, Detrekő, 1582 (RMNy513), CCCXXXI^r–CCCXXXIII^r

- 5 Bárka-bért megadá ott az hajósoknak,
A bárkában ülők vele indulának,
De nem értik vala szándékát dolgának,
20 Isten előtt való bolond futásának.
- 6 Nagy szelet bocsáta Isten az tengerre,
Erősen az hajó hánkódnia kezde,
Annyi nagy háború mindnyájokat éré,
Hogy majd elsillyednek, mindenik azt vélné.
- 25 7 El-felkiáltának ki-ki az Istenhöz,
Mindent megkísírtnek, bíznak vasmacsákához,
Erőtlen voltakban futának Jónáshoz,
Kinek szeme akkor vala igen álmos.
- 30 8 Az kormányosmester rázza nagy álmából,
Esedeznék értők, inti buzgó szívből:
„Netalám az Isten mirajtunk könyörül,
Hogy el ne burítson bennünk nagy háború.”
- 35 9 Szóla egyik hajós másiknak és monda:
„Jertek, vessünk sorsot és nyilat látásra,
Tudjuk meg, ki legyen ez nagy vésznek oka!”
Az sorsot megveték, és esék Jónásra.
- 40 10 Ottan az hajósok mondának Jónásnak:
„Micsoda az oka ez nagy háborúnak,
Mondd meg, mi dolgos vagy, miféle ember vagy,
És mond meg hová még, micsoda nemzet vagy!”
- 45 11 Monda Jónás nekik: „Vagyok zsidó nemzet,
Félem és röttegem az mennybeli Istent,
Hogy ki teremtette tengert és az földet,
Ennek dolgaiba forgok színe előtt.
- 50 12 Ez nagy háborúnak kedig vélem okát,
Hogy az mit rám bízott, nem szerzém azokat.”
Az hajósok hallván mind megfélemlének,
Miért akart futni, dorgálnia kezdék.
- 55 13 „Mit tegyünk – mondának – hogy ez vész megszűnjék,
Mert, ím, így jól látod vizét az tengernek,
Hogy, ím, minduntalan feljebb nevednének,
Nagy szörnyű zúgással habok emelkednek.”
- 55 14 Jónás monda nekik: „Ragadatok ölbe,
És vessetek el-be tengernek vizébe,
Megszűnik legottan a tengernek vésze,
Mert csak énmiattam jutottatok erre!”
- 15 Az hajósmesterek mégis eveznie
Kezdenék Jónással, part felé sietni,

- 60 De nem lehet vala, mert tenger habjai,
Ellenek áradván vissza őket veri.
- 16 Kiáltván ezt mondják: „Nagy Úristen, kérünk,
Az igaz embernek lelkét ne veszessük,
És ártatlan vérbe mi ne ferteztessünk
Kérünk, Uram, téged, tarts meg ötet velünk!”
- 65 17 De nem lón mit tenni, szegény Jónást veték
Az tenger vizébe, az vész ám megszűnik,
Ők megfélemlének, igen könyörgének,
Az parton Istennek áldozatot tőnek.
- 70 18 Szerze az Úristen igen nagy cethalat,
Hal torkát feltátván elnyelé mindjárast,
Három éjjel, nappal hordozá az Jónást
Onnét az Istenhez tőn ilyen kiáltást:
- 19 „Te hozzád, Úristen, pokolnak gyomrából
Kiáltok, Úristen, nagy veszedelemből,
75 Kérlek, tekints reám kegyelmességedből,
Szabadíts meg Uram, te nagy hatalmadból.
- 20 Ím bevetél engem tenger mélységében,
Hordoztatsz engemet nagy mély örvényekben,
80 Forgok nagy ínségben, habok közepében,
Vagyok csudálatos setétes tömlőcben.
- 21 Nagy magas hegyekkel ugyan megnyomattál,
Szántalan sok vízbe nagy mélyen burítál,
Mind mennyet, mind földet, lám, reám támasztál,
Minden segítséget túlem elszakasztál.
- 85 22 Noha elvetettél mostan színed elől,
És kirekesztettél te szent templomodból,
Mindazáltal bízom, hogy te jóvoltodból,
Mégsem hagysz el, Uram, irgalmasságodból.
- 90 23 Ilyen jótétedről te szent templomodban,
Nagy hálákat adok Anyaszentegyházban,
Dicsérlek tégedet, hogy minden csudálja,
Te nagy jóvoltodat minden magasztalja.
- 95 24 Jónás kiáltását Isten meghallgatá,
Harmadnapra azért halnak parancsolá,
Hogy Jónás prófétát szárazra okádná,
Mint másszor született, ugyan megújula.
- 25 Erről nagy örömmel Istent magasztalá,
Immár szolgálatját Istennek ajánlá,
Hogy megszerző volna az mit parancsolna,
100 Ismét választaték azért Ninivéra.

- 26 Szóla az Úristen másodszer Jónásnak:
„Kelj fel Jónás, menj el, szólj nagy Ninivénak,
Hirdessed beszédem mind egész városnak,
Mondd meg szörnyűségét ő nagy romlásoknak.”
- 105 27 Engede az Jónás Isten beszédének,
Mindjárt elindula hogy az Ninivénak,
Isten akaratját hirdeté azoknak,
Mind hossza, mind széle nagy vala városnak.
- 110 28 Harmadnapi járóföldön város hossza,
Mikor egy nap immár mind menten ment volna,
Nagy torokkal nekik imígyen kiálta:
„Ez város elsillyed, ha rá nem gondolna.
- 115 29 Isten negyven napot erre csak választott,
Addig erről nektek prédikálni hagyott,
Hogy ha mind fejenként Istenhöz nem tértek,
Várossal marhával mindnyájan elvesztek.
- 120 30 Az ninivebeli lakozó emberek,
Ezeket hogy hallák, hínek az Istennek
Böjtet, imádságot köztök hirdetének,
Gyászban öltözének öregek, kicsinyek.
- 31 Király is székiből hamar porba üle,
Alázatos szíve, szőrzsák öltözete,
Mind egész városnak király ivöltete,
Hogy minden Istenhöz sietséggel térne.
- 125 32 Emberek és barmok semmit ne egyenek,
Vizet se igyanak, gyászba öltözzenek,
Minden gonoszságból el-kifeseljenek,
Az Úristen előtt térdre leessenek.
- 130 33 Bujaság, torkosság, álnokság, csalárdság,
Minden ragadozás, kártétel, hazugság,
Isteni káromlás szitok, átkozódás,
Meggyszűnjenek köztök, legyen csak igazság.
- 135 34 Mikor látná Isten szívek töredelmét,
Megtére hozzájok, báná veszedelmét,
Ninive városnak ő esedezését,
Kegyelmesen vevé, akará életét.
- 140 35 Ezt Jónás jó néven nem tudá vennie,
Sőt inkább búsula, ezen az ő szíve,
Mert sok gonoszságot tött volna Ninive,
Azért azt itélé, hogy méltán elveszne.

- 36 Az aposolokis, hogy Krisztusnak szállást
Az Szamáriában nem adtak nyugvást,
Az mennybeli tüzellel veszteni az várast
Akarák, de érte hallának dorgálást.
- 145 37 Dúl-fúl mégis Jónás, teszen ilyen panaszt:
„Tudtam én, Úristen, hogy ilyen változást
Mívelsz Ninivéval és ez nagy kiáltást
Hiába mulatod, kit tött az te szolgád.
- 150 38 Vedd el azért immár életem énnekem,
Hogy nem ment hiába ivöltess én velem.”
Felele az Isten: „Véled-e, hogy méltán
Haraghatol, Jónás, én reám igazán?”
- 155 39 Jónás el-kimene Ninive városból,
Mégis veszedelmet gondol az városról,
Ellenbe üle az napkelet felől,
Várja sillyedését neki mindenestül.
- 160 40 Szerze az Úristen hamar egy tökszálat,
Jónás feje fölött bocsátá árnyékát,
Igen nagy örömmel hévségbe látá azt,
De másodnap reggel féreg megrágá azt.
- 41 Igen megbúsula Jónás azt tökszálon,
Halálát kívánja dagályában azon,
Isten megszólítja: „Jónás, ez tökszálon,
Íme, mit haragszol ez kicsiny károdon?”
- 165 42 Ha ez tökszál neked ilyen igen nehéz,
Sokkal inkább nekem az Ninive nehéz,
Melybe több lakozik száz és húszezernél,
Méltó volna inkább azon keseregnél.”
- 170 43 Ezeket az Isten nekünk megíratta,
Nagy irgalmas voltát ebben ajánlotta,
Megtért bűnösöket hozzája fogadja,
Csak az bűnt valóba ki-ki mind elhagyja.
- 175 44 Jónás nagy szent vala, de nagy bűnös vala,
Mert az nagy Istennek engedetlen vala,
És teremtőjére ő haragszik vala,
Hogy az bűnösöknek megkegyelmez vala.
- 180 45 Ezzel megjelenté az hatalmas Isten,
Az ember mely gyarló és mely engedetlen,
Hogy senki ne bízzék önön szentségében,
Mert ha mostan jámbor, lehet még hitetlen.
- 46 Jónást az Úristen megveré az bűnért,
Mert nem hiszi vala Istennek beszédét,

- Azért mi hallgassuk az ő szent igéjét,
Azból hogy naponként vennénk új életet.
- 185 47 Az tenger fenekén Jónást meghallgatá,
És megszabadítá, nekünk példát ada,
Hogy mi es kiáltsunk nyomorúságinkban,
Minket es meghallgat az mi nyavalyánkban.
- 190 48 Ninive városát az Isten megtartá,
Hüttel jámborsággal mert őhöz hájla,
Ha miis hiendünk az Jézus Krisztusban,
Ő nagy hatalmában megtart mi hazánkban,
- 195 49 Az aki szerzette ilyen éneklésben,
Az keresztyénekhez volt nagy szerelembe,
Ezerötyszáz negyven és egy esztendőben,
Kiből dicsértessék az mennyei Isten.